

ЗЛОСЦЬ ЯК АДМОЎНАЯ МАРАЛЬНА-ЭТЫЧНАЯ КАТЭГОРЫЯ Ў НАРОДНАЙ ФРАЗЕАЛОГІІ ВІЦЕБШЧЫНЫ

Карнава В.А.,

студэнтка 4 курса ВДУ імя П.М. Машэрава, г. Віцебск, Рэспубліка Беларусь
Навуковы кіраўнік – **Дзядова А.С.**, канд. філал. навук, дацэнт

Ключавыя словы. Дыялектная фразеалогія, народна-дыялектная мова, нацыянальны менталітэт, псіхіка, семантыка, фразеалагічная адінка.

Keywords. Dialect phraseology, folk dialect language, national mentality, mentality, semantics, phraseological unit.

Мова – гэта не толькі сродак чалавечых зносін, але і самы галоўны інструмент стварэння, захавання і засваення навуковых і культурных ведаў. Вельмі каштоўным матэрыялам для мовазнаўчых даследаванняў выступаюць сёння не толькі літаратурныя ўстойлівыя выразы, але і дыялектныя, у якіх адлюстраваны ўнікальныя ў адносінах да іншых этнічных і нацыянальных культур з’явы і заканамернасці жыцця. Між тым у айчыннай лінгвістыцы на сённяшні дзень недастаткова распрацаванымі і асэнсаванымі застаюцца нацыянальна-культурны і краіназнаўчы аспекты функцыянавання беларускай мовы ў рэгіянальным соцыуме. Гэтым і тлумачыцца актуальнасць нашага даследавання.

Усё, што ўяўляе важнасць для чалавека, адлюстроўваецца ў народна-дыялектнай мове, у тым ліку разнастайныя пачуцці і эмоцыі, пад якімі трэба разумець душэўныя перажыванні асобы, а таксама здольнасць суперажываць і ацэньваць з’явы аб’ектыўнай рэальнасці. Як заўважае А.С. Дзядова, “дэнатыўнае поле эмоцый і пачуццяў у мове ўяўляе сабой этнічна і культурна абумоўленае структурна-сэнсавое і, як правіла, лексічна і фразеалагічна вербалізаванае ўтварэнне” [1, с. 19]. Злосць, страх і плач, смех і радасць – уся гэта эмацыйна-пачуццёвая “палітра” псіхікі чалавека семантызуецца найперш у фразеалагічных адзінках негатыўнай кваліфікацыі, якія шырока функцыянуюць ў дыялектнай мове Віцебшчыны. Мэта артыкула – вызначыць структурна-семантычны адметнасці і асаблівасці функцыянавання фразеалагічных адзінак з семантыкай ‘злосць’, якія ўжываюцца ў народных гаворках Віцебскага рэгіёна.

Матэрыял і метады. Асноўнымі крыніцамі даследавання з’явіліся наступныя лексікаграфічныя выданні: аўтарскі слоўнік народнай лексікі, фразеалогіі і парэміялогіі “Вушацкі словазбор Рыгора Барадуліна” [2], “Мова Сенненшчыны”: дыялектны слоўнік (у 2-х тамах) [3; 4], “Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны” (у 2-х частках) [5; 6]. Матэрыялам даследавання паслужылі ўстойлівыя адзінкі дыялектнага паходжання з семантыкай ‘злосць’. Асноўнымі метадамі даследавання выступаюць апісальны і таксанамічны метады.

Вынікі і іх абмеркаванне. Прааналізаваўшы дыялектную фразеалогію Віцебшчыны, можна заўважыць, што рэпрэзентацыя пачуцця злосці як адмоўнай маральна-этычнай катэгорыі назіраецца ў шматлікіх праклёнах, якія і сёння функцыянуюць у народных гаворках паўночна-ўсходняй часткі Беларусі. Павага або нянавісць чалавека да іншых выяўляецца ў добразычлівых або зламоўных пажаданнях. Адпаведна, каб паказаць негатыўныя адносіны да каго-ці чаго-небудзь або незадавальненне пэўнымі абставінамі, беларусы нярэдка выкарыстоўваюць розныя дрэнныя, злыя словы ці выразы. Зламыслыя пажаданні былі і ёсць не толькі перасцярогай і абразай, але і абаронай для таго, хто гаворыць, бо нярэдка падчас сваркі “перамагаў” той, хто больш выразна, умела і тонка выказаў свае думкі.

З даўніх часоў беларусы верылі ў сілу людскога слова, у здольнасць выклікаць хваробу, нанесці шкоду сваім выказаннем у адрас каго-небудзь. Напрыклад, *каб табе (мне) мазгі адсохлі* ‘выказанне абурэння, злосці, гневу’: *Каб мне мазгі адсохлі, калі гэта няпраўда* [4, с. 36]; *каб табе трасца ў бок* ‘выказанне абурэння, злосці, гневу’: *Ці чулі вы, што пан наш ўтварыў? Каб яму трасца ў бок!* [4, с. 36]; *каб цябе прытадак* ‘выказанне абурэння, злосці, гневу’ [4, с. 115].

Праклёны (кленічы) – гэта спецыфічныя фразеалагізаваныя выказванні ў выглядзе крайняга асуджэння, якое суправаджаецца славесным прадраканнем ці пажаданнем.

Мэтай такіх устойлівых выказаў з'яўляецца неадкладнае здзяйсненне пажадання. У старажытнасці беларусы лічылі, што праклёны могуць нават забіць ненавіснага чалавека, таму проста так іх не выказвалі і адносіліся да праклёнаў вельмі сур'ёзна і асцярожна. Напрыклад, *затонь ты няхай* 'выказанне моцнага раздражнення, злосці з прычыны чаго-небудзь': *Затонь ты няхай! Нашто мне к доктару!* [3, с. 204,]; *каб цябе разарвала, раздуло* 'пажаданне нядобрага, няшчасця' [4, с. 256]; *каб цябе трасца трасла* 'лаянкавы выраз, якім выказваецца абурэнне' [5, с. 256]; *пранцы яго вазьмі!* 'пажаданне нядобрага, няшчасця': *Хай яго пранцы возьмуць! Бадай цябе пранцы!* [5, с. 173]; *хай іх пранцы парвуць* 'праклён, зламыснае пажаданне' [5, с. 321]; *хранцы на цябе* 'зламыснае пажаданне, праклён' [5, с. 324]; *ражон табе ў бок* 'пажаданне нядобрага (пры лаянцы)' [5, с. 139] і інш. Няцяжка заўважыць, што структура прыведзеных зламыслых пажаданняў часцей за ўсё выглядае наступным чынам: часціца + асабовы займеннік + назоўнік + дзеяслоў.

Як вядома, пры раздражненні і гневе інтанацыя голасу чалавека значна павышаецца. Злосць, як правіла, знайшла сваё адлюстраванне ў фразеалагічных адзінках дыялектнага паходжання са значэннем 'крычаць' ці 'павышаць голас'. Напрыклад, *гарлянку драць* 'крычаць': *Не разумею, навошта гарлянку на яго драць? Зразумела, што ён тут ні пры чым* [4, с. 149]; *гвалту крычаць* 'вельмі моцна крычаць' [4, с. 152]; *раўсці дзіччу* 'злосна крычаць, сварыцца' [5, с. 228]; *краянуць матам* 'аблаяць нецэнзурнымі словамі': *Ён на мяне: "Дарагуша, а калі і матам краянёт"* [3, с. 76], *драць казлы* 'крычаць, лаяцца' і інш. У структуру дыялектных непадзельных словазлучэнняў нярэдка ўваходзяць назвы нячыстых сіл, якія таксама атаясамліваліся са злом. Напрыклад, *чорта ганяць* 'прабіраць, сварыцца' [5, с. 335].

Усе прыведзеныя вышэй дыялектныя фразеалагізмы даюць падставы казаць пра тое, што злосць як адмоўная эмоцыя праяўляе сябе перш за ўсё праз вербальныя паводзіны чалавека. Устойлівыя адзінкі гэтай тэматычнай групы, якія маюць стылістычна-зніжаную афарбоўку, – дастаткова пашыраная з'ява не толькі ў літаратурнай, але і ў дыялектнай мове.

Структура фразеалагізмаў, якія ўтрымліваюць у сабе значэнне злосці як адмоўнай маральна-этычнай катэгорыі, дазваляе вылучыць сярод іх устойлівыя спалучэнні слоў, пабудаваныя па наступнай мадэлі: дзеяслоў са значэннем актыўнага фізічнага дзеяння + назоўнік. Напрыклад, *даць дразда* 'наварыцца, дакараць за нешта': *Ён старшыну сельсавета даў дразда, дык я схажу, паспасібкаю* [3, с. 144]; *даць у каршэнь* 'ударыць': *Як дам у каршэнь* [3, с. 144]; *мыць рукі кроўю* 'злачынстваваць, забіваць самавольна': *Свае рукі кроўю мыць* [3, с. 280]; *кулакоў надаваць* 'наштурхаць пад бок': *Пецька ўчора так кулакоў надаваў, што і да гэтага часу не размаўляюць* [3, с. 287]; *ругня да парога* 'пра крыўду ці сварку, якая хутка праходзіць': *Ой, ды часта яны сварацца. Ругня гэта да парога* [4, с. 164]; *даваць мардавога* 'даць аплявуху' [2, с. 197]; *даць дубля* 'даць прачухацца, усыпаць' [2, с. 197]; *даць як у цымбалы* 'ўсыпаць, моцна вылаяць або пабіць каго-небудзь' [2, с. 198]; *чублы даць* 'даць прачухацца, усыпаць' [2, с. 218] і інш. Можна заўважыць, што ў структуры даследаваных устойлівых выказаў дыялектнага паходжання са значэннем 1) 'лаяцца, сварыцца'; 2) 'біць' даволі часта сустракаецца дзеяслоў *даць*. Як бачым, гэты дзеяслоў спалучаецца з назоўнікамі рознай семантыкі, якія абазначаюць як канкрэтныя прадметы (*парог, цымбалы*), і так і нерэальныя вобразы (*мардавога, чублы*).

Заклучэнне. Такім чынам, даследаванне фразеалагічных адзінак, якія аб'яднаны агульнасцю семантыкі 'злосць' і шырока функцыянуюць у народна-дыялектнай мове Віцебшчыны, дае ўяўленне пра асаблівасці нацыянальнай карціны свету беларусаў, у якой праяўляецца своеасаблівае ўспрыманне з'яў, прадметаў, адносін паміж людзьмі. Гэта адлюстраванне шматвяковай гісторыі беларускага этнасу, яго жыццёвай філасофіі і побыту. Выяўлены і прааналізаваны фразеалагічны матэрыял народных гаворак Віцебскай вобласці з'яўляецца адлюстраваннем духоўных каштоўнасцей, своеасаблівага светабачання і ментальнасці беларускага этнасу.

1. Дзядова, А.С. Чалавек у лустэрку беларускай фразеалогіі і парэміялогіі: манаграфія / А.С. Дзядова. – Віцебск: ВДУ імя П.М.Машэрава, 2013. – 161 с.

2. Вушацкі словазбор Рыгора Барадуліна / укл. Н. Давыдзенка. – Мінск: Кнігазбор, 2013. – 388 с.

3. Мова Сенненшчыны: дыялектны слоўнік. У 2 т. Т. 1. А–О / Нац. акад. навук Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літ., Філ. “Ін-т мовы і літ. імя Якуба Коласа і Янкі Купалы”; уклад.: Н.М. Бунько [і інш.]; навук. рэд. В.М. Курцова, Л.П. Кунцэвіч. – Мінск: Беларуская навука, 2015. – 424 с.
4. Мова Сенненшчыны: дыялектны слоўнік. У 2 т. Т. 2. П–Я / Нац. акад. навук Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літ., Філ. “Ін-т мовы і літ. імя Якуба Коласа і Янкі Купалы”; уклад.: Н.М. Бунько [і інш.]; навук. рэд. В. М. Курцова, Л.П. Кунцэвіч. – Мінск: Беларуская навука, 2015. – 407 с.
5. Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны: у 2 ч. / Л.І. Злобін (рэд.) [і інш.]. – Віцебск: УА “ВДУ імя П. М. Машэрава”, 2012. – 304 с.
6. Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны: у 2 ч. / склад.: Г.К. Семянькова, Т.А. Грачыха, А.С. Дзядова [і інш.]; пад рэд. А.С. Дзядовой. – Віцебск: ВДУ імя П.М.Машэрава, 2014. – Ч. 2. – 358 с.

ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ СЛОВА «СЕРДЦЕ»

Клышин В.А.,

студент 2 курса ВГУ имени П.М. Машерова, г. Витебск, Республика Беларусь

Научный руководитель – Кунтыш М.Ф., канд. филол. наук, доцент

Ключевые слова. Лексикографический портрет, когнитивная лингвистика, семантика, этимология, словообразовательное гнездо, синонимические связи, контекстуальные антонимические отношения.

Keywords. Lexicographic portrait, cognitive linguistics, semantics, etymology, family of words, synonymous connections, contextual antonymic relationships.

Язык – одно из важнейших средств общения людей, способ хранения и передачи информации. Он отражает как материальную, так и духовную культуру народа.

В результате когнитивной деятельности создается система смыслов, относящихся к тому, что индивид знает, думает о мире [1, с. 139]. Для правильного и уместного употребления слова следует знать прагматические, стилистические, фразеологические свойства слова. Именно для таких целей существуют специальные отраслевые словари и словари, отражающие системные отношения в лексике.

Цель исследования – составить лексикографический портрет слова «сердце» и выявить особенности его семантического освоения в русском языке.

Материал и методы. Материалом для исследования стали словарные статьи слова «сердце» в разного типа словарях. Основные методы – описательный, сопоставительный.

Результаты и их обсуждение. Составление лексикографического портрета слова «сердце» началось с поиска значения слова в толковых словарях. Согласно определению В.И. Даля, сердце – грудное черевцо, принимающее в себя кровь из всего тела, очищающее ее чрез легкие и рассылающее обновленную кровь по всем частям, для питания, для обращения ее в плоть. Также В.И. Даль, помимо значения органа живого существа, выделяет следующее значение: «Нравственно, оно есть представитель любви, воли, страсти, нравственного, духовного начала, противоположно умственному, разуму, мозгу; всякое внутреннее чувство сказывается в сердце: гнев, негодование, злость и злоба» [2].

Проанализировав объяснение значения слова «сердце» в толковых словарях Д.М. Ушакова [3], С.А. Кузнецова [4], Т.Ф. Ефремовой [5], можно сделать вывод о том, что значение данного слова в целом в словарях совпадает, а именно: сердце – это орган живого существа и символ душевного мира.

Далее необходимо было изучить происхождение слова «сердце». Для этого были использованы этимологические словари С.А. Крылова [6], А.В. Семёнова [7], М. Фасмера [8] и П.Я. Черных [9].

В словаре С.А. Крылова указано, что слово «сердце» имеет индоевропейскую природу и родственно таким словам армянского, латинского и хеттского народов, как «sirt», «cor», «kerd», «kard». В работах М. Фасмера, П.Я. Черных, А. Я. Семенова же указано, что слово «сердце» имеет старославянскую природу «сръдъце».

Наиболее удачным, на наш взгляд, кажется объяснение А.Я. Семёнова: «Слово «сердце» известно в раннюю эпоху древнерусского языка в форме «сръдъце» и заимствовано из старославянского, где «сръдъце» восходит к общеславянскому суффиксальному